

Jan Karol Kostrzewski

1915-2005

W dniu 27 maja 2005 roku zmarł prof. zw. dr med. Jan Karol Kostrzewski, twórca polskiej szkoły epidemiologii, współzałożyciel i członek honorowy Polskiego Towarzystwa Epidemiologów i Lekarzy Chorób Zakaźnych, wieloletni redaktor, a ostatnio członek Kolegium Redakcyjnego Przeglądu Epidemiologicznego.

Jan Karol Kostrzewski urodził się 2 grudnia 1915 roku w Krakowie w rodzinie inteligenckiej. W 1934 r. rozpoczął studia medyczne na Wydziale Lekarskim Uniwersytetu Jagiellońskiego. Po otrzymaniu absolutorium w 1940 r. do kwietnia 1941 r. pracował jako wolontariusz, m.in. w Klinice Chirurgicznej oraz w Oddziale Chorób Zakaźnych Szpitala Św. Łazarza w Krakowie. W grudniu 1939 r. wstąpił do organizacji podziemnej „Związek Odbudowy Rzeczypospolitej (ZOR)”. Poszukiwany przez niemiecką policję musiał opuścić Kraków.

Od 1 lipca 1941 r. podjął pracę w Państwowym Zakładzie Higieny w Warszawie, w dziale wyrobu szczepionki przeciw durowi wysypkowemu, gdzie doszedł do stanowiska kierownika pracowni. Od lutego 1943 r., na własną prośbę został skierowany do pracy w Kolumnach Przeciwepidemicznych do walki z dudem płamistym, na terenie powiatu Sokółów-Węgrów, a następnie w powiecie lubelskim. Pracę zawodową łączył z pracą konspiracyjną: m.in. pełnił funkcję lekarza w oddziałach Armii Krajowej, organizował służbę sanitarną VII Zgrupowania Drugiego Rejonu AK Warszawa-Śródmieście. W czasie powstania warszawskiego był lekarzem batalionu „Ruczaj”, a jego powstańcza epopeja została opisana przez Jana Nowaka-Jeziorańskiego w książce „Kurier z Warszawy”. Za udział w walkach w czasie powstania warszawskiego został mianowany podporucznikiem czasu wojny i odznaczony Krzyżem Walecznych. Po upadku powstania dostał się do niewoli i przebywał w Stalagu-Lamsdorf (Stalag 318, VIII F), a później w obozie w Keisensteinbruck koło Wiednia, gdzie prowadził izbę chorych dla polskich jeńców.

Po powrocie do kraju w 1945 r. otrzymał dyplom lekarza medycyny. Również w tym roku podjął pracę w Zakładzie Wyrobu Surowic i Szczepionek Państwowego Zakładu Hi-

gieny, późniejszej Wytwórni Surowic i Szczepionek w Krakowie, początkowo jako adiunkt, a następnie kierownik działu. Jednocześnie, jako wolontariusz pracował kolejno w klinikach: dermatologicznej, chorób wewnętrznych i chorób zakaźnych. W tym czasie przygotował pod kierunkiem prof. Tadeusza Tempki rozprawę doktorską pt. „Znaczenie układu siateczkowo-śródbłonkowego w zimnicy”, na podstawie której w 1948 r. uzyskał na Wydziale Lekarskim UJ stopień naukowy doktora medycyny.

W 1951 r. został zatrudniony w Państwowym Zakładzie Higieny w Warszawie, gdzie powierzono Mu zadanie zorganizowania działu, a następnie Zakładu Epidemiologii, którym kierował do 1978 r. Ponadto w tym okresie miał duży wkład w organizację pracy dydaktycznej Oddziału Sanitarно-Higienicznego Wydziału Lekarskiego Akademii Medycznej w Warszawie, który działał w latach pięćdziesiątych. Był inicjatorem zorganizowania Studium Sanitarно-Higienicznego początkowo usytuowanego w Akademii Medycznej, a od 1967 r. działającego w Państwowym Zakładzie Higieny. Umożliwiło to sprawne i nowoczesne kształcenie podyplomowe lekarzy i innych pracowników z wyższym wykształceniem zatrudnionych w stacjach sanitarno-epidemiologicznych. Pod kierunkiem Profesora Kostrzewskiego przygotowano programy specjalizacji, organizowano liczne kursy specjalizacyjne z zakresu epidemiologii i higieny, wypracowano system prowadzenia egzaminów specjalizacyjnych.

W 1954 r. otrzymał tytuł profesora nadzwyczajnego na podstawie pracy pt. „Epidemiologia gorączki okopowej”. W latach 1957-1958 przebywał jako stypendysta Światowej Organizacji Zdrowia w Stanach Zjednoczonych i Wielkiej Brytanii. Po ukończeniu rocznego kursu w Harvard School of Public Health otrzymał dyplom magistra zdrowia publicznego. W 1967 r. otrzymał tytuł naukowy profesora zwyczajnego nauk medycznych. Również w 1967 r. został wybrany na członka korespondenta, a w 1976 r. na członka rzeczywistego Polskiej Akademii Nauk. W latach 1968-1986 był członkiem Prezydium PAN, a w okresie od 1972 r. do 1980 r. Sekretarzem Wydziału Nauk Medycznych PAN. W 1980 r. został wybrany na stanowisko wiceprezesa, a w latach od 1984 do 1989 był Prezesem PAN.

W latach 1961-1968 był Głównym Inspektorem Sanitarnym w randze Podsekretarza Stanu w Ministerstwie Zdrowia i Opieki Społecznej – Wiceministra, **a w latach od 1968-1972 był Ministrem Zdrowia i Opieki Społecznej**. Pracował na tych stanowiskach realizując w kraju program szeroko pojętej profilaktyki nie tylko chorób zakaźnych, przeprowadził szereg zmian w systemie organizacyjnym ministerstwa.

Podczas kadencji prof. Jana K. Kostrzewskiego jako Głównego Inspektora Sanitarnego uchwalona została ustawa o zwalczaniu chorób zakaźnych z dnia 13 listopada 1963 roku (Dz U Nr 50 poz 279). Stało się to po 28 latach obowiązywania ustawy o zapobieganiu chorobom zakaźnym i ich zwalczaniu z dnia 21 lutego 1935 roku (Dz U RP Nr 27 poz 198). Wraz z ustawą wydane zostało 6 tzw. rozporządzeń wykonawczych i jedno wytyczne. Powyższy akt prawny z 1963 roku okazał się na tyle nowoczesny, że następny mógł być wydany dopiero we wrześniu 2001 roku, a więc po 38 latach obowiązywania ustawy z 1963 roku (6 września 2001 roku Ustawa o chorobach zakaźnych i zakażeniach (Dz U Nr 26 poz 1384).

Godny zwrócenia uwagi jest ponadto fakt, że podczas kadencji prof. Jana K. Kostrzewskiego jako Głównego Inspektora Sanitarnego opracowano i wdrożono w Polsce, podobnie jak i w innych krajach, zasady masowych szczepień ochronnych, zarówno organizowa-

nych w formie programów szczepień, zwanych kalendarzami szczepień, jak i szczepień przeprowadzanych akcyjnie.

Jako Pełnomocnik Rządu do spraw Programu Żywności i Żywnienia w Polsce, realizowanego zgodnie z umową Polskiego Rządu i Światowej Organizacji Wyżywienia i Rolnictwa FAO, przyczynił się do zorganizowania Instytutu Żywności i Żywnienia i zapewnienia temu Instytutowi godziwego lokum na ulicy Powsińskiej. Jego pomoc dla Akademii Medycznej w Lublinie przyczyniła się do ukończenia w Lublinie takich inwestycji jak: gmachy Collegium Medicum, Collegium Pathologicum i domów akademickich.

W tym też okresie Profesor J.K. Kostrzewski znalazł czas na działalność społeczną – przewodnicząc Krajowemu Komitetowi Narodowego Funduszu Ochrony Zdrowia, który przyczynił się lub sfinansował całkowicie budowę wielu obiektów szpitalnych czy sanatoryjnych – jak też w 1982 roku, przewodnicząc Społecznemu Komitetowi Budowy Pomnika – Szpitala Centrum Zdrowia Dziecka.

Mimo prowadzonej intensywnej pracy naukowej i dydaktycznej oraz pełnienia wielu odpowiedzialnych funkcji w kraju, rozwijał ożywioną działalność w międzynarodowych organizacjach, m. in. od 1960 r. był członkiem zespołu ekspertów ŚOZ w dziedzinie wirusologii, epidemiologii i organizacji ochrony zdrowia. **W latach 1969-1970 był wiceprezydentem Światowego Zgromadzenia Zdrowia, a w 1975 r. przewodniczącym Rady Wykonawczej ŚOZ.** Z Jego inicjatywy komisje ekspertów oraz zespoły naukowe ŚOZ podjęły prace mające na celu szerokie wykorzystanie badań epidemiologicznych w planowaniu ochrony zdrowia na świecie.

W latach 1977-1979 przewodniczył Międzynarodowej Komisji Oceny Wykorzenia Ospy w Indiach, Nepalu, Bhutanie, Etiopii i krajach Rogu Afryki, a w latach 1978-1980 był wiceprzewodniczącym Światowej Komisji Wykorzenia Ospy na Świecie, która w grudniu 1979 r. ogłosiła świat wolny od ospy.

Profesor był też jednym z inicjatorów Światowego Rozszerzonego Programu Szczepień dzieci przeciw gruźlicy, błonicy, tężcowi, poliomyelitis, odrze, a następnie przeciw wirusowemu zapaleniu wątroby typu B – w latach 1978-1985 przewodniczył Światowej Grupie Doradczej tego programu.

Jest to zaledwie garść informacji o Jego działalności na forum międzynarodowym. Jak ożywiona była ta działalność świadczy fakt, że w okresie od 1957r. do 1996 r. przebywał w sprawach merytorycznych w ponad 70 krajach.

Dorobek naukowy Profesora obejmuje ok. 280 prac z dziedziny epidemiologii, kliniki chorób zakaźnych, mikrobiologii i zdrowia publicznego.

Szczególne znaczenie w Jego dorobku naukowym ma cykl kilkudziesięciu prac poświęconych riketsjom. Ich znaczenie epidemiologiczne w okresie wojny i pierwszych lat po wojnie Profesor Kostrzewski miał możliwość śledzić w swojej pracy w terenie. Interesowały Go głównie: mechanizm i drogi szerzenia się oraz szczególne cechy obrazu klinicznego duru plamistego w czasie i po wojnie, jak również poszukiwanie rezerwuaru duru wysypkowego w okresie nieepidemicznym. Badał wnikliwie epidemiologię gorączki okopowej występującej wśród karmicieli wszy oraz pracowników zakładów wyrobu szczepionki przeciw durowi wysypkowemu metodą Weigla. Wyniki tych badań opisał wraz z Z. Przybylkiewiczem w pracy pt. „Zaraza pracowniana gorączki okopowej”.

Bardzo duże zainteresowanie wzbudziła Jego praca na temat roli nawrotów w epidemiologii duru wysypkowego (1956).

Podstawowe znaczenie dla walki z ogromną epidemią błonicy w Polsce w latach pięćdziesiątych miały prace Profesora dotyczące zapobiegania błonicy. Jego referat wygłoszony na X Zjeździe Pediatrików Polskich w Szczecinie w 1955 r. zapoczątkował skuteczne, planowe i już współczesne działania profilaktyczne i przeciwepidemiczne w błonicy, a w szczególności masowe szczepienia ochronne. Profesor wykazał konieczność zmiany wymagań kontroli państwowej w stosunku do badań immunogenności szczepionki przeciw błonicy, wypracował optymalny schemat szczepienia, wdrożył badania przesiewowe kwalifikujące do szczepienia dzieci metodą Schicka, nadzorował badania swoich uczniów, pracujących nad unowocześnieniem laboratoryjnej oceny skuteczności anatoksyny błoniczej, śledził wykonawstwo szczepień w terenie, a jego analizy epidemiologiczne zachorowań na błonicę służyły mobilizacji do polepszenia wykonawstwa i zwiększenia odsetka osób szczepionych. Kontynuując prace Hirszfelda w dziedzinie zapobiegania błonicy wytyczył drogę opanowania błonicy i wykształcił uczniów, którzy przyczynili się do jej eliminacji w kraju.

Okres powojenny był naznaczony w Polsce jeszcze wieloma innymi epidemiami, wśród których poważne miejsce zajmowały epidemie duru brzuszego. Cykl kilkudziesięciu prac Profesora J.K. Kostrzewskiego dotyczących epidemiologii, zapobiegania i zwalczania duru brzuszego ma wymiar naukowy wychodzący poza granice kraju. Wśród nich na czoło wysuwa się cykl prac doświadczalnych mających na celu określenie skuteczności stosowanej w Polsce szczepionki przeciw durowi brzuszemu. Profesor J.K. Kostrzewski był inicjatorem i autorem planu kontrolowanych badań terenowych, których wartość metodyczna weszła do kanonu metodyki epidemiologicznej w świecie, a których wyniki przyczyniły się do właściwego ustawienia szczepień i w konsekwencji do eliminacji duru brzuszego w Polsce. Profesor kierował badaniami zarówno w Instytucie, jak i w terenie, prowadzonymi m.in. przez jego uczniów, dla których była to niezapomniana szkoła pracy naukowo-badawczej, organizacyjnej oraz umiejętności współpracy z kolegami epidemiologami ze stacji sanitarno-epidemiologicznych.

Od 1953 r. Profesor J.K. Kostrzewski publikował wiele prac poświęconych epidemiologii poliomyelitis, wśród których wyróżniały się opracowania poświęcone bezpieczeństwu doustnej szczepionki przeciw poliomyelitis typu 1-CHAT i typu 3-WFOX. Badania skuteczności szczepionek przeciw poliomyelitis kontynuowali z biegiem lat uczniowie Profesora, a obecnie jego uczniowie wchodzi, wśród innych osób, w skład Komitetu ds. eradykacji poliomyelitis w Polsce.

W latach sześćdziesiątych Profesor był inicjatorem badań kontrolowanych skuteczności i odczynowości szczepionek przeciw odrze – badania te przyczyniły się do opanowania tej choroby w kraju – obecnie wdrażany jest plan eliminacji odry w Polsce.

W latach siedemdziesiątych opracował i opublikował wiele prac uogólniających zdobyte doświadczenia, m.in. monografię pt. „Zdrowie ludności Polski w świetle danych o chorobach i zgonach” (1977), podręcznik metod nauczania epidemiologii przy wsp. z CR Lowe – tłumaczony na kilka języków, m.in. na polski oraz Raport dla ŚOZ – dotyczący zastosowania epidemiologii w planowaniu i ocenie służby zdrowia – przy wsp. z R.M. Achesonem. Był redaktorem i współautorem trzech monograficznych opracowań pt. „Choroby zakaźne w Polsce i ich zwalczanie w latach 1919-1962” (1964.), drugi tom – w latach 1961-1970 (1973 r.) i trzeci tom w latach 1970-1979 (1984 r.) Jest współredaktorem i współautorem dzieła pt. „Choroby zakaźne na ziemiach polskich i ich zwalczanie w XX wieku” (2001 r.).

Jan Karol Kostrzewski inicjował również badania zmierzające do wdrożenia metod epidemiologicznych w ocenie występowania i szerzenia się chorób niezakaźnych. Ten kierunek badań zapoczątkował referat wygłoszony wspólnie z prof. K. Lachowiczem podczas trzeciego Zjazdu Polskiego Towarzystwa Epidemiologów i Lekarzy Chorób Zakaźnych, który odbył się w 1964 roku w Krakowie. M.in. uczniowie Profesora podjęli badania wpływu zanieczyszczeń powietrza atmosferycznego na występowanie nieswoistych chorób układu oddechowego, a w kraju inicjatywa ta zaowocowała pracami z zakresu epidemiologii chorób krążenia, chorób nowotworowych, psychoneurologicznych i innych.

W 1958 r. był inicjatorem powołania Polskiego Towarzystwa Epidemiologów i Lekarzy Chorób Zakaźnych. W latach 1988-1991 był Przewodniczącym Zarządu Głównego tego Towarzystwa. W latach 1959 do 1988 był redaktorem lub współredaktorem kwartalnika „Przegląd Epidemiologiczny” – organu Państwowego Zakładu Higieny i Polskiego Towarzystwa Epidemiologów i Lekarzy Chorób Zakaźnych.

W uznaniu Jego wielkich zasług dla nauki polskiej Profesor Kostrzewski został dwukrotnie wyróżniony tytułem doktora honoris causa. W 1979 r. przyznała mu ten tytuł Wojskowa Akademia Medyczna w Łodzi, a w 1985 r. Akademia Medyczna w Lublinie.

Profesor Jan Karol Kostrzewski zmarł w dniu 27 maja 2005 roku. Został pochowany w dniu 2 czerwca 2005 roku na cmentarzu przy kościele pw. Św. Katarzyny przy ul. Fosa 17 w Warszawie.

W imieniu Dyrekcji Państwowego Zakładu Higieny żegnał Go prof.dr hab. Mirosław Wysocki. W mowie pożegnalnej podkreślił, że profesor Kostrzewski w Polsce był ogólnie szanowany za swoją głęboką wiedzę, poczucie realizmu i bezkompromisowość. „Profesor nigdy nie należał do żadnej partii. Był tytanem pracy, ale też bardzo wiele wymagał od swoich współpracowników. Nigdy nie uważał, że ma patent na nieomyślność i niejednokrotnie podejmował ze swymi uczniami dyskusje, które często kończyły się po myśli osoby przedstawiającej najbardziej racjonalne argumenty.

W ostatnich latach, kiedy choroba ograniczyła już Jego aktywność, zapraszał nas co kilka miesięcy na rozmowy, w czasie których żywo interesował się działalnością PZH i próbami reform systemu ochrony zdrowia w Polsce. Nie chciał przyjąć do wiadomości, że w czymś umyśle mogła zrodzić się idea likwidacji Państwowego Zakładu Higieny i na ile mógł, wspierał nasze działania na rzecz przetrwania Instytutu.

Ostatni raz rozmawialiśmy z Panem Profesorem trzy tygodnie temu – 9 maja i oczywiście nie zdawaliśmy sobie sprawy, że jest to nasze ostatnie „ziemskie spotkanie”.

Z żalem żegnamy Profesora, który był związany z Państwowym Zakładem Higieny pracą, powołaniem i swoją wizją Polski – kraju wolnego od chorób zakaźnych, których opanowanie było Jego głównym celem.

Dyrekcja i Rada Naukowa
Państwowego Zakładu Higieny,
Polskie Towarzystwo Epidemiologów
i Lekarzy Chorób Zakaźnych
Redakcja Przeglądu Epidemiologicznego